

MARINA BEUS, *Kolar između srpa i čekića. Položaj Katoličke Crkve i odnos komunističke vlasti prema dijecezanskom svećenstvu u Hercegovini u razdoblju od 1945. do 1966. godine*, Crkva na kamenu, Mostar, 2019., 367 str.

Krajem 2019. godine, u nakladi Crkve na kamenu, objavljena je knjiga Marine Beus *Kolar između srpa i čekića. Položaj Katoličke Crkve i odnos komunističke vlasti prema dijecezanskom svećenstvu u Hercegovini u razdoblju od 1945. do 1966. godine*. Urednik knjige je prof. dr. sc. Božo Goluža, koji je uz prof. dr. sc. Ivicu Lučića i recenzent ovoga djela. Knjiga se sastoji od 367 stranica. Na početku je kraći uvod (str. 7-10), nakon čega slijedi glavni sadržaj podijeljen u devet cjelina. U knjizi se nalaze zaključak (str. 325-328), sažetak na hrvatskom (str. 329-330) i engleskom jeziku (str. 331-332) i popisi kratica (str. 333-334), izvora i literature (str. 335-355) te kazalo imena (str. 357-367).

Prva cjelina knjige naslovljena je *Crkva i komunistička ideologija* (str. 11-17), a u njoj je ukratko prikazan odnos Katoličke Crkve predvođene Rimskom kurijom sa sljedbenicima komunističke ideologije. Taj su odnos karakterizirale brojne međusobne osude. Autorica kronološki navodi papinske enciklike *Qui pluribus*, *Quod apostolici muneris*, *Rerum novarum*, *Divini Redemptoris* te konačno *Centesimus annus* koje su u razmaku od gotovo stoljeće i pol na različite načine osuđivale komunističku ideologiju. Pape su u osudama pratili i biskupi s područja Jugoslavije, dok je komunistička vlast preko Odjeljenja za agitaciju i propagandu (Agitprop) uzvrćala udarce brojnim protucrkvanim člancima u različitim publikacijama.

Drugu cjelinu autorica je nasloвила *Nova Jugoslavija pod komunističkom vlašću* (str. 19-52). u kojoj je, prema podacima iz nekoliko popisa stanovništva, prikazana nacionalna i vjerska struktura stanovništva kao i prilike u socijalističkoj Jugoslaviji. Komunistička vlast vjerskim se pitanjima bavila već u vrijeme rata preko Vjerskoga odsjeka pri AVNOJ-u, koji je evoluirao u Vjersku komisiju, a takve komisije su krajem rata formirane i na razinama republika. Iako su ustavi jugoslavenske države, a onda i njezinih sastavnica, pa tako i Bosne i Her-

cegovine propagirali slobodu vjeroispovijesti i ravnopravnost vjerskih zajednica, komunističke vlasti različitim su metodama, koje su usmjeravali poglavito na Katoličku Crkvu, ograničavali tu slobodu. Državno vodstvo predvođeno Titom zalagalo se za osnivanje nacionalne Katoličke Crkve, kako bi time odvojili svećenstvo od vanjskog utjecaja te ga lakše podredili državi. Međutim, biskupi predvođeni zagrebačkim nadbiskupom Stepincem opirali su se tim prijedlozima i naglašavali odanost Svetoj Stolicu, a njihov otpor manifestiran je prilikom zasjedanja Biskupske konferencije u Zagrebu od 17. do 22. rujna 1945. Rezultat je bila zajednička javna osuda novouspostavljene vlasti u Pastirskom pismu, koje je 30. rujna 1945. pročitano u gotovo svim crkvama u državi. Ova okružnica vjernicima, između ostaloga, navodi i agresivan odnos komunističke vlasti prema svećenstvu, a taj odnos je brojkama izražen u više od 243 mrtva, 169 zatočenih u logorima ili zatvorima te 89 nestalih svećenika, uz 19 ubijenih klerika, 3 laika redovnika i 4 časne sestre lišene života. Ukupno 501 žrtva, ali na njima nije stalo, pa je tako nadbiskup Stepinac, kao najznačajniji predstavnik Katoličke Crkve u Jugoslaviji, 18. rujna 1946. uhićen, a potom i osuđen na 16 godina zatvora.

Državni teror nad Katoličkom Crkvom u Hercegovini (str. 53-103) naslov je cjeline u kojoj autorica analizira načine kojima je državna uprava pokušavala ograničavati crkvenu moć i utjecaj u Hercegovini. Iznoseći više brojčanih podataka, Beus navodi kako je prije rata u čitavoj BiH djelovalo 595 svećenika i 886 časnih sestara, dok je 1955. godine bilo samo 365 svećenika i 381 časna sestra. Broj samostana je pak smanjen s 84 na 28. Tijekom rata i u neposrednom poraću komunisti i partizani ubili su 130 katoličkih svećenika, 48 klerika, bogoslova i sjemeništara te šest časnih sestara, odnosno 184 crkvene osobe. Brojnost hercegovačkog svećenstva smanjena je sa 174 prije rata, na samo 82 svećenika nakon rata. Komunisti su ubili 76 hercegovačkih svećenika, dok ih je 32 spas našlo u emigraciji. Po preuzimanju vlasti do 1956. godine komunisti su sudski teretili 319 vjerskih službenika, od kojih je čak 154 bilo iz Katoličke Crkve, što bi značilo 49 % procesuiranih iz vjerske zajednice kojoj je pripadalo tek oko 20 % stanovnika, što nedvojbeno pokazuje koliko se žestoko državna vlast obračunavala s Katoličkom Crkvom. Osim likvidacija i zatvaranja svećenika, komunistička vlast nastojala je ugušiti utjecaj preostalog hercegovačkog svećenstva, pa su u tu svrhu donijeli više protucrkvениh zakona. Kroz agrarnu reformu, država je eksproprijacijom i konfiskacijom oduzela Crkvi većinu posjeda te tako ugrozila njezinu egzistenciju oduzimanjem velikoga dijela prihoda, a kon-

kretan primjer bilo je oduzimanje građevnoga materijala i zemljišta predviđenog za mostarsku katedralu. Zakonima je zabranjeno djelovanje vjerskih škola čime je Crkvi onemogućeno odgajanje svećeničkoga pomlatka, dok su bogoslovni fakulteti u Zagrebu i Ljubljani izdvojeni iz državnih sveučilišta, pa su oni koji su ih pohađali izgubili studentski status i povlastice. Dodatan udarac bili su zakoni o braku i matičnim knjigama kojima je Crkvi uskraćivano pravo izdavanja javnih isprava, a nejasnoće u formuliranju i tumačenju ovih zakona vrlo često su rezultirale sudskim progonima pa i izrečenim zatvorskim kaznama.

Sljedeća cjelina naslovljena *Žrtve ratnog i poratnog komunističkog režima među dijecezanskim svećenstvom u Hercegovini* (str. 105-160) fokusirana je na 14 hercegovačkih biskupijskih svećenika koji su izgubili život za vrijeme rata i poraća. Prva žrtva bio je **don Ante Bakula**, župnik u Gornjem Hrasnu, kojega su istočnohercegovački srpski partizani 20. travnja 1942. zarobili te nakon ponižavajućeg mučenja ubili i bacili u jamu. Druga žrtva je **don Ilija Tomas**, često prikazivan kao "kontroverzni ustaški koljač". Don Ilija je mjesec dana nakon uspostave NDH upravljao kotarskom ispostavom Čaplji-na, iako se nije kompromitirao u svojoj službi, komunistička publicistika i historiografija preuveličavala je tu ulogu te neargumentirano pripisivala krivnju za ubojstva srpskih civila. Don Ilija Tomas je na partizanske napade na selo Klepce odgovorio organiziranjem seoske obrane, međutim mjesni Hrvati bili su prisiljeni uzmaknuti, a prilikom povlačenja don Ilija je 1. svibnja 1942. uhvaćen te zvjerski izmasakriran. Treća žrtva među hercegovačkim dijecezanskim svećenstvom bio je **don Vide Putica**, a on je i jedini kojega nisu ubili partizani nego četnici. Don Vide je ubijen 6. rujna 1942. u 84. godini života. Tada se nalazio u župi Prenj. Viktor Novak je u svom djelu *Magnum crimen* i na ostarjelog don Vidu navukao etiketu "ustaše" i "sijača najotrovnije mržnje" pokušavajući opraydati njegovo ubojstvo. Tijekom rata život je izgubio i **don Stanko Čotić**, župnik u Donjem Hrasnu, koji je s mjesnim katolicima izbjegao prema Svitavi, te potom krenuo u Slavoniju u potrazi za hranom za svoje župljane. Na tom je putu obolio od tifusa i preminuo 21. siječnja 1943. Posljednja ratna žrtva bio je **don Marijan Vujinović**, župnik u Trebinju, kojega su partizani prilikom zauzimanja grada u listopadu 1944. zatvorili a potom i likvidirali u noći s 31. prosinca 1944. na 1. siječanj 1945. Pectorici svećenika stradalim u ratu pridodano je devet poratnih žrtava. Na križnom putu likvidirani su **don Nikola Bošnjak**, **don Krešimir Ante Buconjić**, **don Andrija Majić mlađi** i **don Jerko Nuić**. Svi oni

su pred partizanima izbjegli sa svojih hercegovačkih župa te su za-
robljeni u potrazi za spasom i isporučeni svojim krvnicima. Tijekom
1945. godine partizani su ubili još četiri dijecezanska svećenika u
samoj Hercegovini. **Don Lovro Konjevod**, župnik Rotimlje, izbjegao
je 1944. godine pred partizanima u Mostar, a pri daljnjem povlačenju
prema Sarajevu u veljači 1945. netragom nestao. **Don Martin Kre-
šić** gabeoski župnik bio je žrtva razjarenih partizana nakon njihova
ponovnog zauzimanja dijelova zapadne Hercegovine krajem siječnja
1945., a tijekom 1945. godine ubijen je i umirovljeni **don Ivan Raguz**,
smješten u izbjegličkom domu u Mostaru. **Don Ante Zrno**, župnik u
Viru, 2. veljače 1945. uhvaćen je, odveden u Dubrovnik te tamo u lip-
nju najvjerojatnije strijeljan. Posljednji je život izgubio **don Mitar Pa-
pac**, župnik u Gracu. On je 1946. godine uhvaćen, osuđen i zatvoren
u neljudskim uvjetima u Zenici. Smrt je dočekaao pri montiranom
sudaru vlaka prilikom transportiranja zatvorenika u Srijemsku Mi-
trovicu 28. travnja 1951. Nakon navođenja ljudskih žrtava, autorica
se nadalje fokusira na daljnje obračune vlasti s vodstvom dijecezan-
skoga svećenstva u Hercegovini, koje su karakterizirali namješteni
sudski procesi i dugogodišnje zatvorske kazne.

Biskup Petar Čule, žrtva komunističkog državnog terora (str. 161-
207) naslov je pete cjeline knjige. Autorica ukratko opisuje Čulino
školovanje, ređenje i imenovanje biskupom 1942. godine, koje je do-
velo do nezadovoljstva franjevacu jer su oni na čelu biskupije htjeli
vidjeti jednog od pripadnika njihova reda. Komunističkim vlastima
mostarsko-duvanjski i trebinjsko-mrkanski biskup Čule bio je trn u
oku zbog svoga neumoljivog "reakcionarnog" stajališta koji se očito-
vao potpisivanjem Pastirskoga pisma, u koje je na njegovu inicijativu
unesena preambula o stradanju hercegovačkih franjevaca. Čule je 22.
travnja 1948. uhićen, te između ostaloga, osuđen zbog pomaganja
"škriparu" Neđi Markotiću, iako je on u trenutku počinjenja "zločina"
mjesecima bio mrtav. Biskup je u montiranom procesu osuđen na 11
i pol godina zatvora. Kaznu je, u neljudskim uvjetima, uz težak rad i
mjesec provedene u izolaciji, služio u Zenici do 1955. godine. Uz teš-
ke lomove preživio je navedeni sudar vlaka prilikom kratkotrajnoga
premeštaja zatvorenika u Srijemsku Mitrovicu, a 1955. godine nje-
gova je robija zamijenjena uvjetnom kaznom boraveći u franjevač-
kom samostanu u Tolisi pod prismotrom režimu sklonoga gvardija-
na te agenata UDB-e. Biskup Čule je krajem 1957. godine oslobođen,
pa nakon devet godina izbjivanja preuzima vodstvo svoje biskupije.
Njegov daljnji rad obilježila je borba za dobivanje dozvole i zemljišta
za gradnju katedrale, u čemu su ga komunističke vlasti na različite

načine sprječavale. Međutim, popravljanje odnosa Jugoslavije s Vatikanom u drugoj polovici 60-ih godina 20. stoljeća, omogućilo je napredak i u tom smislu, pa je biskup Petar Čule 14. rujna 1980. doživio posvećenje katedrale i konačno predao upravu nad biskupijama.

Naslov šeste cjeline je *Don Mate Nuić - nikada neću prihvatiti da je laž istina* (str. 209-223) u kojoj autorica opisuje obračun komunističkih vlasti s prvim biskupskim delegatom hercegovačkih biskupija don Matom Nuićem. Uz kraću don Matinu biografiju, autorica prikazuje njegovo suđenje i vrijeme provedeno u zatvoru u Zenici. Naime, don Mate Nuić je nakon privođenja biskupa Čule, 22. travnja 1948., kao biskupski delegat preuzeo upravljanje biskupijama, ali uhićen je već 28. travnja, a onda u zajedničkom procesu osuđen na osmogodišnju zatvorsku kaznu koju je dostojanstveno i neumoljivo odslužio.

U sedmoj cjelini naslova *Don Andrija Majić, nova žrtva iz vrha Katoličke Crkve u Hercegovini* (str. 225-278) prikazani su sukobi državne vlasti i novoga hercegovačkog biskupskog delegata. Don Andrija Majić je upravu biskupija preuzeo u travnju 1948. nakon zatvaranja don Mate Nuića, te njima upravljao sljedećih devet godina. To su razdoblje obilježili sukobi s vlastima zbog don Andrijina otpora organiziranju Udruženja katoličkih svećenika "Dobri pastir", koje je trebalo udružiti režimu lojalno svećenstvo Bosne i Hercegovine, te preko njih utjecati na Katoličku Crkvu u zemlji. Unatoč otporu vrhbosanskoga nadbiskupa Marka Alaupovića, apostolskog administratora Banjalučke biskupije Smiljana Franje Čekade, biskupskoga delegata Majića te upravitelja papinske nuncijature msgr. Hurleya, Udruženje je osnovano 25. siječnja 1950., a podržali su ga režimu odani bosanski i hercegovački franjevački provincijali, fra Josip Markušić i fra Mile Leko. Majić je tijekom osnivanja "Dobroga pastira" izvršavao četveromjesečnu zatvorsku kaznu, čiji je cilj bio ukloniti ga iz javnosti da ne priječi formiranje udruženja. Izlaskom na slobodu njegov je otpor, kao i otpor ostalih biskupa iz Jugoslavije, nastavljen, a manifestirao se na Biskupskoj konferenciji održanoj u Zagrebu od 22. do 25. rujna 1952., koja je rezultirala donošenjem izjave *Non licet* kojom je osuđeno Udruženje. Potpora pape Pia XII. biskupima Jugoslavije dovela je, između ostaloga, do prekida diplomatskih odnosa FNRJ i Vatikana. Daljnji don Andrijin otpor ovom nedvojbeno udbaškom projektu te izrečene suspenzije svećenicima članovima Udruženja primorale su komunističke vlasti da i na don Andriji izvrše svoje uobičajene disciplinske mjere, pa je tako 1958. godine priveden i osuđen na četiri godine zatvora.

Dvije posljednje cjeline *Popuštanje državnog terora i pregovori o normalizaciji odnosa s Vatikanom* (str. 279-316) i *Potpisivanje protokola i uspostava diplomatskih odnosa s Vatikanom* (str. 317-324), odnose se na razdoblje u kojem dolazi do "pomirljivijih tonova" između Vatikana i Jugoslavije što je uvjetovano s jedne strane zaokretom u jugoslavenskoj vanjskoj politici, a s druge strane i odlukom pape Ivana XXIII., kao i njegova nasljednika pape Pavla VI. da se ublaži stajalište Crkve prema komunističkim režimima, očitovano i kroz odluke Drugoga vatikanskoga koncila. U ovim poglavljima autorica prikazuje ne samo Koncilsko zasjedanje na kojemu su aktivno sudjelovali i biskupi iz Jugoslavije, pa tako i hercegovački biskup Petar Čule, nego i tijek kako neslužbenih tako i službenih pregovora jugoslavenskih delegata s predstavnicima Vatikana koji su u konačnici rezultirali najprije potpisivanjem *Protokola o razgovorima koji su vođeni između predstavnika Svete Stolice i Vlade SFR Jugoslavije*, iz lipnja 1966., a potom i uspostavom punih diplomatskih odnosa, 15. kolovoza 1970. Ovi dokumenti nominalno su označavali poboljšanje položaja Katoličke Crkve u Jugoslaviji, no komunistička vlast nije bila spremna tako lako popustiti pritisak nad najvećim ideološkim neprijateljem.

Dakle, knjiga *Kolar između srpa i čekića* obrađuje položaj Katoličke Crkve u Hercegovini u razdoblju od 1945. do 1966. godine s posebnim osvrtom na partizansko-komunističku represiju prema dijecezanskom svećenstvu u hercegovačkim biskupijama. Tema stradanja dijecezanskih svećenika javnosti je manje poznata i eksponirana od stradanja hercegovačkih franjevac, što je, rekli bismo, dijelom opravdano i logično s obzirom na broj stradalih članova Hercegovačke franjevačke provincije. Međutim, treba imati u vidu da je dijecezansko svećenstvo i prije rata bilo malobrojnije, pa ako se uzme u obzir činjenica da je od ukupno 35 svjetovnih hercegovačkih svećenika zbog ratnih strahota i komunističkoga poratnog obračuna živote izgubilo njih 14, što znači 40 %, može se zaključiti kako je ipak ova tematika u javnosti poprilično neopravdano zapostavljena. Ovomu svakako treba dodati i činjenicu kako je jugokomunistička vlast u sljedećim godinama u montiranim procesima osuđivala i zatvarala predvodnike hercegovačkih biskupija koji su preživjeli ratne i poratne obračune. Usprkos svemu dijecezansko se svećenstvo ipak održalo. Autorica temeljito pristupa istraživanju sudbine svakoga stradaloga svećenika te studiozno prikazuje vjerske prilike u Jugoslaviji i državni odnos s Vatikanom, dok doze "ironije" u prikazivanju komunističkih interpretacija i argumentacija krivnje trojice najznačajnijih svećenika, te pri opisivanju djelovanja članova Udruženja "Dobri pa-

stir", knjizi daju dodatnu zanimljivost. Ova knjiga je vrijedan prikaz višegodišnjega otpora brojčano slabog, ali moralno nesalomljivog hercegovačkog dijecezanskog svećenstva pod naletima komunističkoga državnog aparata.

Zvonimir Herceg